

De 'LG 4/5'

Inleiding

Drie jaar geleden verwierf het KNLWM zich door ruiling met de Wehrtechnische Studien Sammlung in Koblenz een mechanisch/elektrisch werkend vuurleidingsapparaat, de LG4/5, in opengewerkte toestand. Het geheel gerestaureerde toestel functioneert normaal. Het is vrijwel identiek met het vooroorlogse ontwerp van de LG4/5 van de Nederlandse firma N.V. Hazemeyer, fabriek van signaalapparaten te Hengelo (O).

De voorgenomen plaatsing van het toestel bij het Vickers Lucht doelkanon 7,5 cm in de expositie van de meidagen 1940 berust op het feit, dat dit Nederlandse ontwerp daadwerkelijk met dit stuk geschut Duitse vliegtuigen heeft bevochten, zij het in het kleinst mogelijke aantal, zoals uit het onderstaande verhaal moge blijken.

Toen in de jaren dertig het steeds duidelijker werd dat de opkomst van het Nationaal Socialisme in Duitsland een ernstige bedreiging ging betekenen voor de vrede, besloot de toenmalige regering om, o.a. voor de luchtdoelartillerie, over te gaan tot aankoop van modern materieel. Na een serie proefnemingen met diverse fabrikanten viel de keuze op het materieel van de Engelse firma Vickers. De gevechtseenheid bestond uit de batterij à drie vuurmonden met een kaliber van 7,5 cm, elke batterij uitgerust met een vuurleidingstoestel en een afstandhoogtemeter. Het vuurleidingstoestel was een mechanisch rekenapparaat, dat bediend moest worden door een achttal manschappen, terwijl ook de afstandhoogtemeter een tweetal bedieningsmanschappen vergde. Overbrenging van de berekende schietgegevens naar de vuurmonden geschiedde door middel van een elektrisch werkend klokkensysteem. De goede werking van het geheel was volledig afhankelijk van de nauwkeurigheid van handelen en het op elkaar afgestemd zijn van het bedienend personeel. Juist onder gevechtsonstandigheden was dit van essentieel belang.

De vuurmonden waren van uitstekende kwaliteit; de vuurleidingsapparatuur, hoewel toen modern, had het nadeel, uit te vallen tegen vliegtuigen welke lager dan 1000 m vlogen of op korter horizontale afstand - ongeacht de vlieghoogte - dan 1000 m passeerden.

Teneinde de uiterst noodzakelijke uitbreiding van de luchtdoelartillerie te bespoedigen en onafhankelijk te worden van de Engelse fabriek, werd besloten om de vuurmonden in licentie door de Artillerie Inrichtingen aan de Hembrug te doen aanmaken.

Voor de vuurleidingsapparatuur werd een andere oplossing dan licentiebouw gekozen. De omstandigheid deed zich namelijk voor, dat in eigen land en wel bij NV Hazemeyer Signaal Apparaten te Hengelo (O), voor de Koninklijke Marine vuurleidingsapparatuur voor zowel zee- als luchtdoelen werd ontwikkeld, een systeem dat toentertijd als het modernste ter wereld moest worden aangemerkt en waarmede bij proefondernemingen uitstekende resultaten werden bereikt. Gezien de overeenkomst van de minder gecompliceerde vuurleiding tegen luchtdoelen van de artillerie der landmacht 1) met die van de marine werd besloten de firma Hazemeyer opdracht te geven tot het aanmaken van een proeftoestel voor de luchtdoel-artillerie.

Het proeftoestel kwam in een korte tijd gereed en de bij proefnemingen ermee bereikte resultaten staken ver uit boven die, welke met andere toestellen van diverse buitenlandse makelij werden verkregen. Er werd dan ook besloten opdracht te geven tot de bouw van een serie toestellen voor het hier te lande aan te maken geschut. Elk toestel was uitgerust met een

aangebouwde afstandhoogtemeter van 4 m basis, welke eveneens van Nederlands fabrikaat was, nl. een produkt van de firma Nedinsco te Venlo. Het toestel zou de geschiedenis ingaan onder de benaming 'Vuurleidingstoestel Hazemeyer L 4/5' 2). Ook het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger sloot zich hierbij aan.

Hoewel het kaliber van het KNIL-geschut 10 cm bedroeg, was het mogelijk een gehele serie op stapel te zetten, waarin slechts de ballistische onderdelen verschilden.

Wanneer we nu de wordingsgeschiedenis van genoemd toestel willen nagaan, moeten we ons verplaatsen naar het bedrijf NV Hazemeyer Signaal Apparaten.

Na het einde van de Eerste Wereldoorlog was het ingevolge het vredesverdrag van Versailles aan Duitsland verboden om oorlogsmaterieel te vervaardigen. Een der Duitse firma's welke door dit verbod werd getroffen was de te Berlijn gevestigde fabriek Siemens Halske, welke naam had gemaakt op het gebied van vuurleidingsapparatuur ten behoeve van Kaiserliche Kriegsmarine. De firma zocht mogelijkheden om haar ervaring en know how niet teloor te laten gaan en vond hiervoor de oplossing door uit te wijken naar Nederland en een fusie aan te gaan met de Nederlandse fabriek van 'Elektrische Apparaten NV Hazemeyer'. Ten behoeve van de verschillende patenten werd een Nederlandse firma opgericht waarbij e.e.a. werd gedeponeerd. De fusie van NV Hazemeyer en Siemens Halske kreeg de naam NV Hazemeyer Signaal Apparaten. De directie hiervan kwam te bestaan uit drie man en wel de heer F.

Hazemeyer van Elektrische Apparaten NV Hazemeyer en de voormalige Duitse marine-officieren Croll en Koch, resp. woonachtig te Hengelo en Berlijn, die de functies vervulden van resp. technisch- en financieel directeur. Een derde Duitser in de leiding was de oud-onderofficier der Kriegsmarine Clemens, die de administratieve leiding had en zorg droeg voor bedrijfsplanning en prijsberekening. Ook hij was te Hengelo woonachtig.

Behalve de genoemde drie Duitsers bestond een zeer groot deel van het overig personeel der fabriek, vooral in de leidinggevende functies, eveneens uit Duitsers. Er werd gewerkt voor diverse buitenlandse marines en uit de aard der zaak ook voor onze Koninklijke Marine. Toen ingevolge het vlootverdrag van 1935 Duitsland werd toegestaan om weer een vloot op te bouwen, ontstonden er moeilijkheden en werden de Nederlandse autoriteiten zich steeds meer bewust van het gevaar van de grote Duitse invloed bij Hazemeyer Signaal. Er werd voortdurend getracht meer Nederlands personeel in het bedrijf op te nemen, waarbij Croll de schijn opwekte hierin toe te stemmen maar er steeds weer in slaagde, de Hollanders op minder belangrijke posten te plaatsen.

In 1935 werd dan ook besloten om een officier van de Koninklijke Marine buiten bezwaar van 's lands schatkist bij de fabriek te plaatsen. Voor deze functie werd bestemd de Luitenant ter Zee eerste klasse J.J.A. Schagen van Leeuwen, een eminent marine-artillerist en kundig ontwerper van vuurleidingsapparatuur. Hij had de opdracht om in het bijzonder de Nederlandse belangen te bewaken en zich terdege in te werken in de gang van zaken.

Van het begin af aan ondervond hij tegenwerking van Croll, die zich ontpopte als een aanhanger van het Nationaal Socialisme; hij werd echter gesteund door Clemens - die een felle anti-nazi was - en door personeel waarvan hij het vertrouwen had weten te verkrijgen. Zo was de toestand toen de opdracht voor de bouw van de toestellen voor KL en KNIL werd gegeven. Om de voortgang der produktie - haast was geboden - te bespoedigen en controle uit te oefenen op de bouw, waren enkele personeelsleden van de Artillerie Inrichtingen te Hengelo gedetacheerd. Bovendien bezochten sinds 1938 enkele officieren der artillerie die zich in de vuurleidingsproblematiek hadden gespecialiseerd, regelmatig de fabriek om op de hoogte te blijven van de gang van zaken, waarbij steeds uitvoerig overleg werd gepleegd met de heer Schagen van Leeuwen.

Dit waren de Eerste Luitenant der Artillerie (later Kapitein der Artillerie) C. van Dongen, de Kapitein der Artillerie KNIL H. van Oosten en de Eerste Luitenant der Artillerie b.d. ir. J. Alting, werkzaam bij de Artillerie Inrichtingen. Vanaf oktober 1939 maakte ook steller dezes,

toen Eerste Luitenant der Veldartillerie, deel uit van deze commissie, waarvoor een bijzondere maatregel werd getroffen.

Voor de oorlog 1940-1945 gold nl., dat een luitenant der artillerie, wilde hij voor bevordering tot kapitein bij zowel bereden als onbereden artillerie in aanmerking komen, voor zijn dertigste levensjaar een drietal jaren bij de bereden artillerie moest hebben gediend. Gebeurde dit niet, dan kwam men verder slechts in aanmerking voor bevordering bij de onbereden artillerie waar de mogelijkheden, gezien het geringe aantal plaatsen in de hogere rangen, zeer beperkt was.

Bij het toenmalige korps Luchtdoelartillerie nu dienden twee officieren die zich gespecialiseerd hadden in de techniek van de vuurleiding tegen luchtdoelen en wel de Eerste Luitenant Van Dongen en de schrijver van deze bijdrage. Gezien de ontwikkeling welke de luchtdoelartillerie in de jaren dertig doormaakte, werd voor genoemde twee officieren bepaald dat zij na elkaar hun diensttijd bij de veldartillerie zouden vervullen, waarbij de grens van 30 jaar niet van kracht zou zijn. De Eerste Luitenant Van Dongen, de oudste van de twee, werd als eerste van 1934-1937 naar I Regiment Veld Artillerie, evenals het Korps Luchtdoelartillerie te Utrecht in garnizoen, overgeplaatst, waarna in 1937 zijn jongere collega naar genoemd regiment vertrok. In oktober 1939, dus kort na de mobilisatie, werd deze plotseling teruggeplaatst naar de luchtdoelartillerie en bestemd voor de functie van speciale diensten bij het Depot van dat wapen. Er was dus geen periode van 3 jaar bij de veldartillerie vol gemaakt. Goede raad was duur, doch een onderhoud met de toenmalige Kapitein van de Generale Staf mr. H.J. Kruls, adjudant van de Minister van Defensie en oud-leraar van schrijver aan de School voor Reserve Officieren der Onbereden Artillerie, bracht uitkomst. Er kwam een Ministeriële Beschikking waarbij werd bepaald, dat bij de genoemde overplaatsing naar de luchtdoelartillerie de indeling bij de Veldartillerie bleef gehandhaafd en de diensttijd, doorgebracht bij de luchtdoelartillerie, mede geldig zou zijn voor de driejarige termijn. Zo deed zich het unieke feit voor dat een bereden officier, compleet met paard en paardenoppasser, dienst deed bij de onbereden artillerie!

Terug naar de LG 4/5. De werkzaamheden aan de bouw der vuurleidingstoestellen ondervonden vertraging doordat een der belangrijkste constructeurs door een ernstige ziekte werd getroffen. Bovendien werd begin 1940 geconstateerd, dat aan de toestellen sabotage was gepleegd, hetgeen de reeds ontstane vertraging nog verergerde.

Een en ander was voor de heer Schagen van Leeuwen, die om begrijpelijke redenen bij het begin van de mobilisatie bij Hollandse Signaal werkzaam bleef, aanleiding om in de fabriek een contra-spionage te organiseren, waarbij hij vooral hulp ontving van de reeds genoemde heer Clemens. In 1939 was de heer Schagen van Leeuwen benoemd tot lid van de Directie van de fabriek en wel als opvolger van de overleden heer Hazemeyer. Het behoeft geen betoog dat de Duitsers in de leiding van Hollandse Signaal weinig gelukkig waren met deze gang van zaken, waardoor een eminent vakman mede de leiding had. Bovendien realiseerden zij zich zeer goed aan welke kant hij stond en dat hij niets zou nalaten om de voortgang van de productie t.b.v. Nederland te bevorderen. Schagen van Leeuwen en zijn betrouwbare medewerkers deden dan ook al het mogelijke om de schade zo snel en zoveel mogelijk te beperken, waarbij hij op alle fronten door de Duitsers werd tegengewerkt en het hem lastig werd gemaakt, zoals bijvoorbeeld door voor hem ongewenst personeel toch aan te trekken of op kwetsbare plaatsen in te zetten. De sfeer in de fabriek was dan ook bepaald weinig aangenaam en veelal gespannen. Gesprekken over de productie moesten met de nodige voorzorgen worden gevoerd, waarom al gauw besloten werd deze niet meer in de fabriek doch ondermeer ten huize van Schagen van Leeuwen te doen plaats hebben.

Zo ging onder alles behalve gunstige omstandigheden de fabricage van de toestellen gestadig voort en begin mei 1940 was men zover dat het eerste serietoestel zou worden afgeleverd. Op

de fabriek waren de reeds eerder genoemde officieren aanwezig en werd intensief overleg gepleegd met Schagen van Leeuwen om, gezien de oorlogsdreiging, dit toestel zo spoedig mogelijk af te voeren en te trachten mogelijkheden te improviseren om, zodra een of meer volgende toestellen maar enigszins bruikbaar zouden zijn, deze op willekeurige voertuigen - de benodigde speciale aanhangwagens werden van elders aangetrokken - weg te zenden. Het eerste toestel werd vervoerd naar het Depot Luchtdoelartillerie te Alkmaar, alwaar het op 8 mei arriveerde. In de avond van dezelfde dag vertrokken de officieren ook; Schagen van Leeuwen zou trachten de nazendingen te realiseren. Helaas is dit niet gelukt; hij heeft nog in de nacht van 9 op 10 mei getracht om via de spoorwegen materieel te verzenden, doch er bleek toen te Hengelo geen spoorwegtractie meer aanwezig te zijn.

Ook op ander dan technisch gebied is Schagen van Leeuwen actief geweest om te trachten te voorkomen dat in geval van een Duitse inval het materieel intact in de handen van de vijand zou vallen. Zo pleegde hij bijvoorbeeld overleg met de militaire autoriteiten om bij een eventuele aanval de fabriek te kunnen vernielen. Zijn verzoek om hem hiertoe de benodigde middelen ter beschikking te stellen werd geweigerd, doch hij kreeg wel de verzekering dat een op enkele kilometers afstand gelegerd detachement Militaire Politie opdracht had om hem zo nodig bij te staan om de fabriek te vernielen. Hij kon zich uitermate ergeren aan de volgens hem weinige doortastendheid en noodlottige voorzichtigheid waarmee werd gereageerd en had dan ook weinig vertrouwen in de getroffen voorbereidingen. Hij zou hierin in het gelijk worden gesteld, want toen hij in de nacht van 9 op 10 mei de betrokken bevelhebber via de politietelefoon - tegen alle afspraken in had men zijn particuliere telefoon toch afgesloten - opbelde en vroeg om de aangewezen vernielingsploeg van de Militaire Politie onmiddellijk naar Hengelo te sturen, kreeg hij te horen dat deze reeds de vorige avond achter de IJssel was teruggenomen!

Er kon dus niets vernietigd worden en het gehele bestand is in handen van de Duitsers gevallen. Of en hoe er echter toch nog iets op het gebied van onbruikbaarmaking is geschied is niet duidelijk, maar het vermoeden bestaat dat er wel het een en ander is gebeurd. In ieder geval is het een feit dat de Duitsers er eerst in 1943 in zijn geslaagd door hen nagebouwde toestellen bij hun flak 3) in te voeren.

Met het toestel dat naar Alkmaar was afgevoerd werd aldaar een batterij van 7.5 t1 geformeerd en in sneltreinvaart een bediening opgeleid. Deze batterij werd onmiddellijk nadat de eerste bommen op het vliegveld Bergen waren gevallen op een terrein aan de Bergerweg ten westen van Alkmaar, waar de fundamenten voor de te bouwen kazerne voor het Derde Regiment Luchtdoelartillerie waren gelegen, in stelling gebracht. Zij is niet in gevecht geweest met vijandelijke vliegtuigen. Hoewel de bemanning nog slechts de allernoodzakelijkste handgrepen kende en van een homogeen teamverband geen sprake was, lag het vuur bijzonder goed. Gezien de gedragingen van de aangevallen vliegtuigen is het zeer waarschijnlijk, dat deze niet onbeschadigd zijn gebleven. In ieder geval voorkwam een snelle stellingverandering van de batterij dat een kennelijk door een bestookt vliegtuig opgeroepen jager die de batterijstelling aanviel slachtoffers maakte of schade aanrichtte. De aanwezigheid van deze batterij moet voor de Duitsers een complete verrassing zijn geweest, want uit de vele verkenningsvluchten welke zij gedurende de mobilisatiemaanden hebben verricht en zeker ook uit spionage-activiteiten, wisten zij uit de aard der zaak dat zich op genoemde plaats geen gevechtsbatterij bevond. De batterij heeft op 10 mei slechts tot ongeveer 12.00 uur te Alkmaar in stelling gestaan, waarna zij op bevel van Commandant Luchtverdediging naar elders werd gedirigeerd. Het toestel LG 4/5 heeft bij het kortstondige gevecht bewezen van uitstekende kwaliteit te zijn, maar ook een woord van hulde aan de nauwelijks geoefende bemanning van de gehele batterij mag zeker niet achterwege blijven.

Rest nog om deze bijdrage te besluiten met een korte vermelding van de verdere ervaringen van de Luitenant ter zee Eerste klasse Schagen van Leeuwen. Met enkele collegae van

Hazemeyer Signaal vertrok hij, nadat de Duitsers door Hengelo waren getrokken, per fiets in noordelijke richting. Hij slaagde erin om de Duitsers telkens weer te ontwijken, doch niet om een overgang over de IJssel te vinden. Eerst in Vollenhove wist hij met behulp van de burgemeester een visser bereid te vinden om hen 's nachts naar Amsterdam te brengen. Het werd echter Harderwijk, waar zij op 11 mei 's morgens vroeg aankwamen. Van hieruit bracht een andere visser hen naar Edam, waar zij door eigen militairen gevangen werden genomen en naar de Marine-kazerne in Amsterdam werden afgevoerd. De Marinecommandant aldaar vond het maar verdacht dat een marine-officier, die bovendien uit een praktisch Duitse fabriek kwam, niet in actieve dienst was en vertrouwde de zaak dan ook niet. Dit was alleszins begrijpelijk, want de bedoeling van Schagen van Leeuwen's plaatsing te Hengelo en zijn bijzondere opdrachten waren strikt geheim gehouden en slechts aan enkele ingewijden bekend. Een telefoontje naar Den Haag bracht echter de oplossing, maar hij en zijn medereizigers moesten zich toch weer per rijwiel - weer andere: de oorspronkelijke waren onderweg achtergebleven - naar Den Haag begeven, waar zij in de avond van 12 mei aankwamen. Op 13 mei vertrokken zij - thans per auto - naar Den Helder vanwaar in de nacht van 13 op 14 mei zij in een open torpedovolgboot naar Engeland vertrokken. Opgevangen door een boot van de Engelse kustwacht belandden zij te Great Yarmouth in handen van de Royal Navy. Na een dag arrest werden zij door de ingeschakelde Scotland Yard naar de Nederlandse Ambassade te Londen gebracht.

Schagen van Leeuwen, daarna weer in actieve dienst, heeft in Engeland zijn bemoeienis met de vuurleidingsapparatuur voortgezet, waar hij ook voor de Royal Navy als zeer gewaardeerde kracht werkzaam was. Hij maakte snel promotie, keerde na de oorlog naar Nederland terug, werd in het eerste kabinet Beel van 7 augustus 1946 tot 25 november 1947 Minister van Marine, om daarna als directeur terug te keren naar Hollandse Signaal Apparaten te Hengelo (O).

NOTEN

1. De landmacht had niet het probleem van een bewegende eigen opstelling.
2. L. staat voor 'Leitgerat'.
3. Flugzeug abwehrkanonen.